Diskuse

Byla to opozice '68?

Nad knihou Jiřího Hoppeho

Jiří Vančura

Objemná práce Jiřího Hoppeho¹ je další výpovědí o dramatické složitosti osmi měsíců nazývaných Pražským jarem. Tento obecně vžitý termín, který ani mezi historiky nedokázalo nahradit přesnější „Československé jaro“, bezděčně připomíná poněkud kuriózní skutečnost, že pojmenování významných událostí druhé poloviny minulého století byla často přejímána ze slovníku zahraničních novinářů, „Pražské jaro“ stejně jako „sametová revoluce“. Ostatně i „socialismus s lidskou tváří“ má svůj původ v sousední zemi. Budiž tedy – Pražské jaro. S čím se však nelze smířit, je „pražské jaro“, absence verzálky všude, kde jsou jarní a letní měsíce roku 1968 takto souhrnně pojmenovány.²

1 HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha, Prostor 2009.

2 Nabízí se širší úvaha: Jedna ze zásad pravopisu českého jazyka velí psát velkým počátečním písmenem významné dějinné události. Komu jinému než historikovi pak náleží určit, která událost byla významná a která spíš hodná zapomenutí? Tak se v textech setkáváme s Francouzskou revolucí, zato občas až komicky působí snaha vyhnout se Říjnové revoluci, nemluvě již o Únoru. Ostatně ani Listopad se příliš nevžil. Nepochybně jde o snahu vyjádřit neutrální až nesouhlasný (!) postoj k událostem dříve adoraným – na úkor pravopisu a často i srozumitelnosti, patrné pouze z kontextu.

Nechyťme však autora za slovo, nezaslouží si to. Jeho práce o snaze obnovit násilně potlačenou sociálnědemokratickou stranu, podrobně popsat osud Klubu angažovaných nestraníků a Klubu 231 významně rozšiřuje poznání sice nevelkých, ale významných složek tehdejšího společenského pohybu. Žádný z těchto tří nadějných pokusů samozřejmě nebyl dosud nepopsaným listem. Ze svědectví, která podali protagonisté událostí, chce se mi především vyzvednout bezprostřední a neprávem poněkud zapomenuté vzpomínky jednoho ze zakladatelů K 231 Jaroslava Brodského *Řešení gama*, vydané v exilu před čtyřiceti lety a u nás naposledy v roce 1990.³ Tato emotivní, ale s moudrým nadhledem napsaná výpověď o osmašedesátém roce, zejména však o povaze padesátých let, může být pro mnohé nepamětníky přesvědčivější než produkce opřená o archivy represivních složek.

Ani Jaroslav Brodský, ani Přemysl Janýr, jeden z obnovovatelů sociální demokracie v roce 1968,⁴ neměli možnost v celé potřebné šíři nahlédnout do hry, již se zakladateli rodících se složek občanské společnosti šalebně sehráli tehdejší představitelé státu. Teprve dokumenty z „druhé strany“, které autor *Opozice '68* vyhledal a zpracoval, umožňují pochopit, že snaha sociálních demokratů, angažovaných nestraníků a někdejších politických vězňů nebyla ohrožena a nevzala za své teprve 21. srpem 1968.

Odpověď na otázku „proč?“ je po vydání Hoppeho knihy celistvější a srozumitelnější. Je obecně známo, že hlavní a nejhlučnější námitky vůči „protisocialistickým organizacím“, nově zakládaným v Československu, zaznívaly především z Kremlu. Aby sovětské vedení v tomto směru neustupovalo a nakonec třeba nezaujalo k československým událostem smířlivější postoj, o to se starali správci satelitních zemí, pozdější účastníci srpnové ozbrojené invaze. Strach Ulbrichta, Gomučky a jim podobných z hrozícího dominového efektu byl ostatně zcela oprávněný.

Stejně negativní postoj ke vznikajícím organizacím neskrývala ani část vedoucích funkcionářů KSČ, souhrnně, ale nikoli výstižně zahrnovaná pod pojem „Dubčekovo vedení“. Postoj Indry, Biřáka stejně jako vysoce postavených úředníků na ministerstvu vnitra nemůže být pro nikoho překvapením. To zažijeme teprve při čtení autentických výroků těch, kdo byli tehdy i dnes považováni za muže osmašedesátého roku.

U řady komunistických reformátorů, které lze s jistou licencí označit za přední a upřímné zastánce „obrodného procesu“, zjistí čtenář Hoppeho práce, že jejich postoje zdaleka neodpovídají progresivnímu směru tehdejšího vývoje. Jestliže například František Kriegel při jednání s přípravným výborem obnovované sociální demokracie prohlásil, že KSČ nikomu moc nepředá, nelze si tento postoj vysvětlit pouze obavou před násilným zásahem „spojenců“, ale také osobním přesvědčením.

3 BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1990.

4 Viz JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení činnosti Československé sociální demokracie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998.

Varování před zhoubným „tříštěním sil“ – v daném případě rozdělením levicového spektra na stoupence KSČ a sociální demokracie – bylo v podstatě erbovním znakem komunistických funkcionářů, bez ohledu na to, k jakému stupni hereze tehdy již dospěli. (Jednota, shora oktrojovaná a udržovaná, byla vším. Připomeňme si Michaila Gorbačova, který při své pražské návštěvě v červenci 1987 vytkl Československému jaru právě to, že se při něm rozpadl jednotný svaz mládeže na několik organizací.) Těm, kdo dříve či později přistoupí ke zpracování biografii Františka Kriegla, Josefa Smrkovského, Ladislava Lise a jiných zajímavých osobností tehdejší doby, připadne spíš vděčná než obtížná povinnost sledovat jejich vývoj, který urychlila šedesátá léta, srpen 1968, ale i následná léta. Jestliže „protinormalizační“ opozice mohla sotva vzniknout a vytrvat bez zkušenosti roku 1968, není účelovou absurditou považovat Chartu 77 a další nezávislé iniciativy za jisté pokračování Československého jara. Také v tomto smyslu, svými výpověďmi „z druhé strany“, je Hoppeho *Opozice '68* nezanedbatelným přínosem.

* * *

Jenže právě o tu opozici jde. Obnovená sociální demokracie, jakkoli se upřímně hlásila k podpoře tehdejšího úsilí reformátorů z KSČ, stala by se později pro občany mnohem přijatelnější než strana, jejíž vedoucí úloha byla zakotvena v ústavě. Angažovaní nestraníci by se za svobodných poměrů sotva angažovali v KSČ a také K 231, výrazně akcentující svůj nepolitický charakter, musel být chápán jako stálá připomínka zločinů, jichž se zejména poúnorová moc dopouštěla na svých skutečných i předpokládaných odpůrcích.

Proč však tyto tři složky předsrpnového vývoje autor vyčlenil jako podtitul své *Opozice '68* a proč právě tomuto významnému, nikoli však hlavnímu segmentu společenského pohybu na jaře a v létě 1968 funkci opozice přisuzuje? Byly snad jediným nebo hlavním nositelem nesouhlasu s praktikami vedení KSČ? Skutečnost, že spolu s takzvanými sdělovacími prostředky byly nejčastěji citovaným trnem v kremelském oku, neměla by ovlivnit naši vlastní perspektivu. Mnohem větší význam pro vývoj daleko překračující záměry vyhlášené v lednu 1968 mělo například zrušení cenzury, které lze sotva připisovat Dubčekovu vedení, neboť jen legalizovalo už existující stav, aktivita odborů, chceme-li jmenovat instituce, zejména však živelný a stále sílící tlak občanů požadujících demokracii namísto demokratizace. Při veškeré úctě k úsilí o obnovu sociální demokracie, ke smazávání rozdílu mezi komunisty a těmi ostatními, politicky druhořadými, jsou organizace u Hoppeho nazývané opozicí pouze součástí spontánního, vpravdě nátlakového hnutí, které vývoj Československého jara posouvalo nejen k jeho násilnému ukončení, ale také k jeho velkoleposti.

Bylo by obtížné, spíš nemožné vymezit, kdo v roce 1968 představoval hlavní proud a kdo opozici. Označovat za opozici Dubčekova vedení ty, kteří je ve snaze o nápravu společnosti předbíhali, je velmi sporné. A kam bychom pak zařadili Kreml, jeho věrné satelity a také Novotného (vlastně Stalinovy) domácí pohrobky, do srpna 1968 útočící spíš pokoutně než s otevřeným hledím?

Dá se v roce 1968 hovořit paušálně o komunistech, jak to činí autor, označující tak proměnlivé postoje Dubčekova vedení? V řadách tehdejší KSČ byly statisíce členů, kteří se za minulost své strany upřímně styděli, odhodláni již nikdy nedopustit její opakování. Železné koště, jímž vítězové vymetli tyto „zrádce“, ochotné rezignovat na mocensky stvrzenou vedoucí úlohu, o tom výrazně svědčí. Široké úsilí roku 1968 mělo nepřátele, dokonce smrtelné nepřátele, nikoli však opozici, jak ji v běžných politologických kategoriích chápeme. Hledání a nalézání opozice v událostech roku 1968 je zavádějící a smysl Československého jara ve svých důsledcích spíš zatemňuje, než objasňuje. V tomto směru se Jiří Hoppe mylí, aniž by tím jeho práce ztrácela svůj základní význam.

* * *

Stěžejní je podle mého soudu otázka, čím Československé či Pražské jaro ve skutečnosti bylo, jaké místo mu v našich soudobých dějinách náleží a zda něčím může hovořit k dnešku. Že nešlo o šarvátku mezi komunisty, a to ani na mezinárodním poli, věděli už a říkali zakladatelé K 231; tato teze sloužila převážně jen alibistům z řad nestraníků, nalézajícím kariérní šanci za „normalizace“. Stejně irelevantní jsou zde termíny jako „revoluce“ či „kontrarevoluce“.

Není nic snazšího, ale zároveň pochybnějšího než vycházet při retrospektivě roku 1968 z dokumentů Ústředního výboru KSČ a konfrontovat je s občanským ohlasem, který rytmus kroků tehdejšího stranického vedení zrychloval a posléze dovedl k srpnu 1968. V určité fázi, počátkem roku 1968, byl určujícím prvkem vývoj ve vedení KSČ, tedy změny, které se rády nerady staly počátkem „revoluce shora“. To ostatní, co následovalo v jarních a letních měsících, daleko překračovalo představy lednových reformátorů. Vládnoucí síla, donedávna ještě téměř všemocná, se dostala pod tlak zdola – a je skutečnou zásluhou reformních komunistů v tehdejší vedení, že tento tlak převážně respektovala, vycházela mu vstříc, plnila jeho zadání.

Statečné postoje (čím jiným bylo třeba odmítnutí varšavského koncilu v červenci?), ale ani veškerá kolísavost Dubčekova vedení přece neznamenaají, že právě KSČ byla určujícím činitelem roku 1968. Za skutečného tvůrce a hybatele tehdejších událostí lze považovat jen nejširší vrstvy občanů, byť se nám toto hnutí jeví jako amorfní a rádi bychom je rozčlenili na zřetelné a pojmenovatelné celky. Zbývají však jen omšelé termíny, jako je „lid“ nebo „naprostá většina obyvatelstva“.

Stejně mlhavé jsou i cíle, které tyto nejširší vrstvy občanů svými postoji sledovaly. Lišily se pojmenováním – od „obrodného procesu“ přes „společnost bez privilegií“ až po ten „socialismus s lidskou tváří“ – a lišily se také intenzitou, s jakou je občané prosazovali. Ta se proměňovala, od počáteční nedůvěry v upřímnost proklamovaných hesel až po spontánní odpor vůči ozbrojené invazi.

V každém případě to byla do té doby až netušená vlna společenské aktivity, společného úsilí o občanskou i státní svéprávnost, až euforického opojení svobodou, kterou mnozí do té doby nikdy nepoznali. Nikoli Československé nebo Pražské jaro, bylo to jaro národa, projev společné víry v možnost lepšího světa, svátek, k němuž

dochází jednou za řadu desetiletí. Že jsme od té doby podobný svátek neprožili – ani Listopad není výjimkou – že se současnost této nedávné minulosti nepodobá, že už ani nerozumíme studentu Palachovi, není třeba dokládat. V pokladnici naší národní minulosti zůstane rok 1968 živou kapitolou jen tehdy, nebude-li chápán jako dílo institucí, ale jako společná odpověď na společně pociťované soužení.